

ליציאת מצרים ואע"פ שכתוב גבי שבת (דברים ה, טו) וזכרת כי עבד היית במצרים, מפני שעיקר מצות שבת אינה אלא ע"ש ששבת, כי השבת היה קודם יציאת מצרים, אבל בקידוש של שבת הוא מזכיר שניהם. ובקידוש יום טוב אינו אומר כי אם זכר ליציאת מצרים בלבד, כי המועדים לא נצטוו בהם אלא זכר ליציאת מצרים לא זכר למעשה בראשית¹²³.

וכיצד¹²⁴ היא ברכה זו מעין שבע, **מגן אבות בדברו כנגד מגן אברהם. מחייה מתים במאמרו כנגד מחייה המתים. האל הקדוש שאין כמוהו כנגד האל הקדוש. המניח לעמו ביום שבת קדשו וגו', כנגד רצה נא במנוחתינו. לפנינו נעבוד ביראה ופחד כנגד רצה שהוא עבודה. ונודה לשמו כנגד מודים. לאדון השלום כנגד שים שלום. ואומר רצה נא במנוחתינו וכו' וחותם בא"י מקדש השבת. ואומר קדיש תתקבל.**

[יא] וכתב אבי העזרי¹²⁵ שאין ליחיד לומר ברכה זו, שלא נתקנה אלא משום סכנת מזיקין, שבת כנסיות שלהם היו בשדות, ותקנו אותם בשביל בני אדם שמאחרין לבא שיסיימו תפילתם בעוד ששליח ציבור מאריך, כדאיתא בפרק במה מדליקין (שבת כד, ב) יום טוב שחל להיות בשבת שליח ציבור היורד לפני התיבה ערבית אינו מזכיר¹²⁶ של יום טוב בברכה מעין שבע, ומסיק טעמא משום בדין הוא דאפילו בשבת לא בעי למימרה ורבנן הוא דתקינן משום סכנה מאי דתקון תקון ומאי דלא תקון לא תקון, אלמא שאין להוסיף על מה שתקנו, ולא נתקנה אלא בציבור כדמשמע לישנא דשליח ציבור היורד לפני התיבה ערבית אלמא שלא נתקנה אלא לשליח ציבור¹²⁷. ותו¹²⁸ אנן דלית לן סכנה לא

ש"מ שא"צ, עי"ש, וע"ע שו"ת זכר יהוסף או"ח סי' צ, ותקון דרך החיים סי' כב. וראה 'תרביץ' שנה מ"א חוברת ב עמ' 145, ושו"ת ר"א מטרשקון סי' פה. 125. ראבי"ה סי' קצו, ולשון רבינו עד סוף הדיבור הוא מהטור סי' רסח, ויעו"ש בב"י שציין לעוד ראשונים שכתבו כן, וראה הגהת המהדיר בראבי"ה שם. 126. לפנינו בגמ' איתא 'אינו צריך להזכיר'. 127. ז"ל ראבי"ה שם, 'זכיון דבציבור נתקנה כדקאמר רבא ש"ץ היורד לפני התיבה וכו', ביחיד לא אמרינן לה, ואם ליחיד נתקנה, א"כ בתחילת הדבר סיכן בעצמו שהלך לשם'. וצ"ב. 128. ראה למהדיר הראבי"ה שם שציין שכ"ה באור

זכר ליציאת מצרים כי אם זכר למעשה בראשית'. ועי"ש בעמ' קלא שהאריך הרבה בזה לענין קידוש על היין, וכן ראה שם ח"ב עמ' כו ומה שציין המהדיר שם, וראה בספר תיקון דרך החיים לר"ע אלטשולר סי' כד. ועי' קובץ 'בית אהרן וישראל' גליון מא. וראה תוספות השלם שמות כ, ח אות ה מהדרת זקנים בשם ה"ר אהרן, ובהערות שם מהגהת הגרי"פ פרלא כמה מקורות בענין זה. 123. ראה בפ"י התפילות והברכות שם עמ' קלג בענין זה. 124. כן הוא בפ"י רבינו פרחיה שבת כד, ב. וראה שו"ת מגן שאל (קצב"ג) סי' ה שכתב דהואיל ולא הזכיר רבינו שצריך לכרוע בברכה כנגד מגן אברהם,

אמרינן לה אלא משום מנהג אבותינו. והרי"ף¹²⁹ כתב שאם רוצה היחיד לאמרה אומרה בלא פתיחה ובלא חתימה.

ואם תאמר¹³⁰ בתפילת שאר לילי החול ולילי יום טוב למה לא תקנו לאומרה שגם כן יש לחוש משום סכנת מזיקין. ויש לומר כי בשאר לילי החול היו עסוקין כל איש במלאכתו וכשגמר מלאכתו מתפלל ערבית בביתו ולא היו באים לבית הכנסת ולפיכך אין שם חשש, אבל בלילי שבתות היו באין לבית הכנסת וחששו חכמים משום סכנת מזיקין, כי בלילי שבתות ובלילי רביעיות רגילין מזיקין לבא בישוב¹³¹. וגם בלילי יום טוב לא הוצרכו לתקן ברכה זו שהרי אין שם סכנה אלא בשני לילות אלו שאמרנו¹³². והטעם¹³³ מפני שכל שאר הלילות בני הכפרים משכימין ומעריבין בלילה משום ספר תורה, שבליל שני משכימין ליום הכניסה לשמוע קריאת התורה, ליל שלישי חוזרין לבתיהם, ליל רביעי נשארין בבתיהם, ליל חמישי משכימין ליום הכניסה, ליל ששי חוזרין לבתיהם, ליל שבת כל אדם בביתו. ובשבת לאחר אכילה באין בני הכפרים שבתוך התחום

זרוע ח"ב סי' כ, ובח"א סי' תנשא בשם יש מפרשים, ויעו"ש בראבי"ה וז"ל, 'לא אמרינן לה אלא משום מנהג אבותינו, ודכוותיה מקדשים בבית הכנסת אע"ג דליכא אורחים דגנו בבי כנישתא, וגם אין לך אדם עני בזה"ו שאינו מקדש בביתו, ולזכר בעלמא עבדינן ליה, ודכוותיה מקדשים תרי יומי משום מנהג כדאיתא ריש ביצה'. ויעו"ש שהביא בשם רבינו חננאל בתשובה שאין דעתו כן. וראה הערות המהדיר שם. ובעיקר הטעם להמתין על המאחרים מפני הסכנה, במחזור ויטרי עמ' 83 כתב הטעם בשם רש"י שהמאחרים שלא התפללו בלחש, יצאו יד"ח בברכת מגן אבות, וראה בסמוך. וראה בזה גם בשו"ת ריב"ש סי' לד וסי' מ. 129. ראה בב"י סי' רסח ד"ה ומש"כ רבינו שהביא מהסמ"ג עשה יט שהביא בשם ר"י שיחיד האומרה עושה ברכה לבטלה ודלא כהגהת מרדכי שכתב בשם הגאונים דבין יחיד בין ש"צ צריך לומר מגן אבות. ועי"ש בדרכי משה סק"ג שהביא דברי רבינו. וראה בהערה הקודמת שדעת רבינו חננאל בתשובה שאף היחיד אומר

ברכת מעין שבע, וזוהי שי' הגאונים הנ"ל. ולשיטה זו נמצא שהציבור צריך לצאת ידי חובה בשמיעת מגן אבות מהש"צ, הואיל וזוהי חובת כל אחד ואחד, ועדיין צ"ע. וע"ע שו"ת האלף לך שלמה או"ח סי' נג, פירושים ופסקים לר' אביגדור צרפתי עה"ת עמ' רעז מש"כ בשם ר"ת ור' משולם. 130. וז"ל רבינו פרחיה שם, 'אבל בלילי ימים טובים שרוב העם טרודין בשמחת יו"ט, ואין כל העם באים לבית הכנסת, לא תקנו לתפילת ערבית שלה הסדרה כלל'. וראה בהמנהיג עמ' קלח-קלט לענין יו"ט שחל להיות בע"ש, וראה בסמוך. 131. פסחים קיב, ב. 132. ועדיין צ"ב ביו"ט שחל בלילי רביעיות, ולביאור רבינו פרחיה הנ"ל אין קושיא. ועי' מאור ישראל שבת כד, ב. 133. כלומר, דרבינו יהיב טעמא אמאי שכיחי מזיקין רק בלילי רביעי ושבת, משום שבשאר הלילות צריכים לילך ולחזור לקריאת התורה, ועל כן ליכא בהו מזיקין, וכדברי רבינו כן איתא בתוס' רי"ד פסחים שם, ועיין ספר חסידים סי' תקיז שכתב טעם אחר.

לשמוע הדרשא, במוצאי שבת חוזרין לבתיהם. והיינו דאמרינן בתעניות (תענית כב, ב)¹³⁴ ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כו, ד) אלו לילי רביעיות ולילי שבתות שאין בני אדם מצויין בדרכים. וכתב בעל משמרת המועדות¹³⁵ שאף בשבת אחר יום טוב אומר ברכה מעין שבע שהרי יש שומרי גנות ופרדסין שמאחרין לבא כשאר ימות השנה.

[יב] מי¹³⁶ שטעה בליל שבת ופתח באתה חונן ולא הזכיר של שבת, אם נזכר בתוך תפילתו גומר אותה ברכה שנזכר בה וחוזר ואומר של שבת, ואם לא נזכר עד שעקר את רגליו חוזר ומתפלל שבת. וכן כתב רב עמרם¹³⁷. רב

מהירושלמי ברכות פ"ד ה"ד שהכל מודים באתה חונן שגומרה, ונחלקו בשאר ברכות, וראה הלכות הירושלמי להרמב"ם עמ' לג והערת המהדיר שם אות ס, מדברי ראשונים ואחרונים. ועי' תורת רפאל ח"א סי' ט שמפרש ע"פ דרכו פלוגתא דבירושלמי ופלוגתא דהרא"ש מלוניל ושאר ראשונים. ובדברי כמה קדמונים שהביא המהדיר הנ"ל מבואר שיש לחלק בין כל התפילות למוסף, דבמוסף גומר רק אתה חונן ובשאר התפילות גומר בכל הברכות, אמנם שי' הרמב"ם ועוד קדמונים שבמוסף פוסק גם באתה חונן, ראה ב"י שם, וכמו"כ הזכיר המהדיר שם חילופי נוסחאות במקור הדין בתלמודים שם, דאפשר דבזה תליא מחלוקת הראשונים, עי"ש כל דבריו. וראה עוד להלן בתפילת מנחה של שבת הערות 768-772. [וראה אגודה ברכות פ' תפילת השחר, ושם הערה 580].¹³⁷ סדר רב עמרם עמ' סד, והוסיף שם 'דאע"פ שאמרנו טעה ולא הזכיר של ר"ח בערבית אין מחזירין אותו, בערבית דר"ח הוא דאין מחזירין אותו, אבל בערבית דשבת מחזירין אותו, ואע"ג דקיימא לן דתפילת ערבית רשות, הנ"מ היכא דלא בעי לצלויי דלא מטרחינן ליה אבל טרח וצלי ולא אדכר שוייה עליה כחובה ומטרחינן ליה למהדר לצלויי. והלכה זו הובאה בטור סי' רסח סי"ג עי"ש, ומש"כ רבינו דהיינו דוקא בעקר רגליו,

134. עפ"י פי' רש"י שם, עי"ש. 135. יעוין ב"י סי' רסח ד"ה וכתב עוד, שהביא מתשובות הריב"ש סי' מ שנחלקו בזה בעל המנהיג ובעל ספר השולחן, ודעת המנהיג כדעת רבינו בשם משמרת המועדות, והריב"ש הכריע כמותו, וכן בדרכי משה שם אות ה פסק כן בשם המרדכי פרק ערבי פסחים, וספר השולחן הוא במהדורת רמ"י בלוי בעמ' רפח, וציין המהדיר שם שגם במאורות סוף פסחים כתב כהמנהיג, ושכן הוא מנהג נרבונא, וכ"כ אורחות חיים סדר תפילת ערב שבת סי' יא עי"ש. והמנהיג הוא בעמ' קלח-קלט. וראה בריב"ש סי' לד שהאריך עוד בשאלה זו, וכן ראה באורחות חיים דין תפילת ע"ש סי' יא בשם ספר המחכים הטעם שלא לחלק, או משום שטרודים באוכל נפש, עי"ש, וראה גם ספר הבתים בית תפילה שערי תפילה שער שני סעיף יג. 136. טור סי' רסח ס"ב, והוא מהגמ' ברכות כא, א. ולשון הטור שם טעה והתחיל תפילת החול וכו', לא שנא נזכר בברכת אתה חונן לא שנא נזכר בברכה אחת משאר ברכות וכו', ובסדר רב עמרם עמ' סג ח"ב סי' ה איתא 'ופתח באתה חונן', וראה ב"י שם שהביא שי' הרא"ש מלוניל שלא נאמרה הלכה זו אלא על אתה חונן, אבל בשאר ברכות פוסק באמצע, ותלמידי הר' יונה והרא"ש פליגי עליו, והראשונים הביאו